

Hylla 7B
mapp 14

SMÅLANDS MUSEUM
Uppdragsverksamheten

UV Syd Rapport 1999:61

Inventering, stenålder, sjöarna Helgasjön,
norra och södra Bergundasjön samt
Toftasjön, Kronobergs län.

Av Per Karsten & Bo Knarrström

Riksantikvarieämbetet
Avdelningen för arkeologiska undersökningar

Inventering, stenålder, sjöarna Helgasjön,
norra och södra Bergundasjön samt
Toftasjön, Kronobergs län.

Av Per Karsten & Bo Knarrström

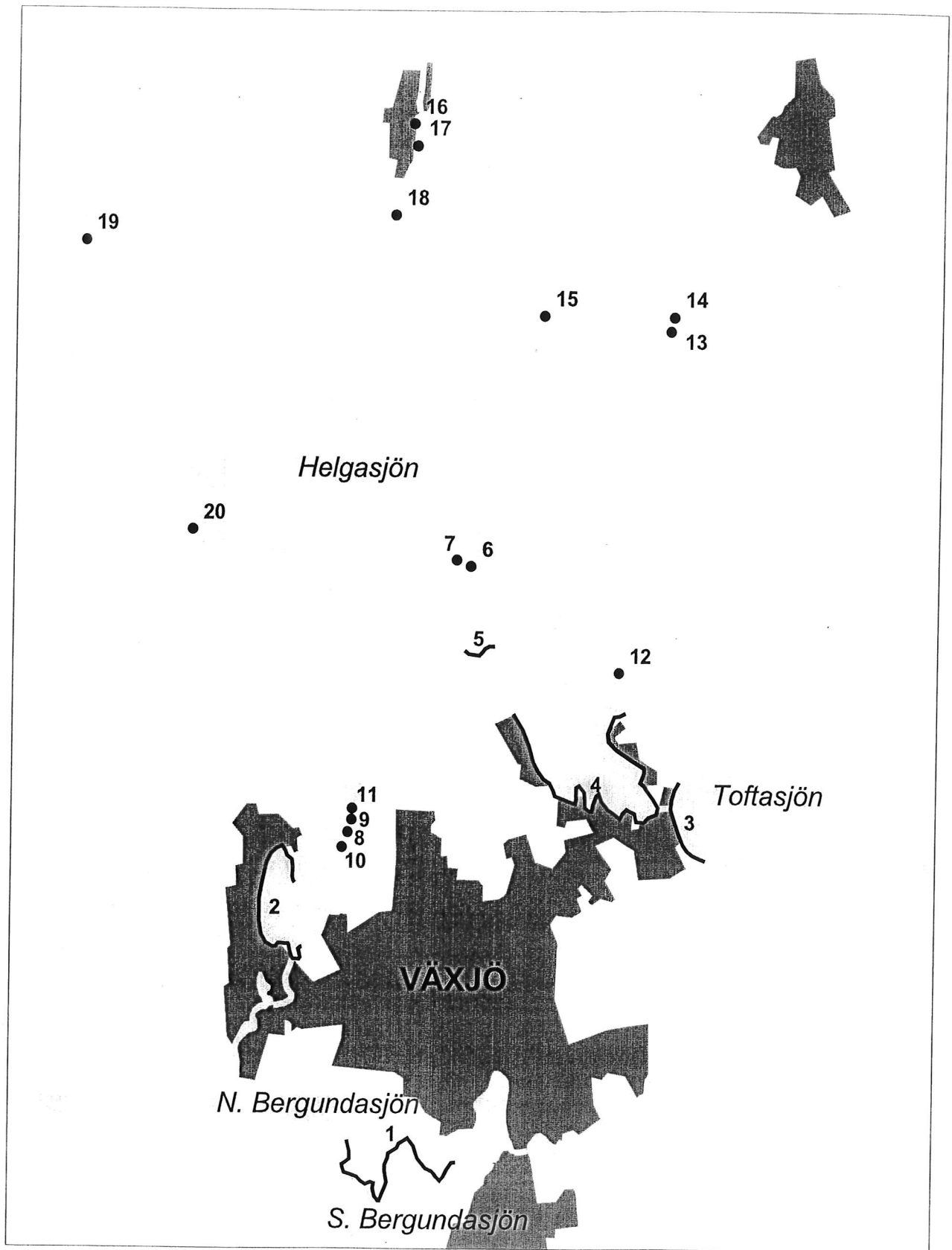

Fig. 1. Undersökningsområdet med fyndlokaler och specialinventerade platser inprickade

Inventering, stenålder, sjöarna Helgasjön, norra och södra Bergundasjön samt Toftasjön, Kronobergs län.

Av Per Karsten & Bo Knarrström

Inledning

Under perioden 990911 – 990913 utförde Riksantikvarieämbetet UV Syd en specialriktad inventering på uppdrag av Länsstyrelsen i Kronobergs län. Uppdraget baserades på att Länsstyrelsen noterat en minskad tilldelning av medel för Riksantikvarieämbetets pågående reviderade fornminnesinventering, samtidigt som ett ökat exploateringsstryck föreligger. Länsstyrelsen menar att möjligheterna att finna boplatser och boplatslägen därmed minskat, och att länet genom sina specifika naturgeografiska förutsättningar med tät skogsvegetation och en relativt ringa uppodlingsgrad är ytterligt svårinventerat. Bilden av den äldre stenålderns bosättningsmönster och materiella kultur i denna region är mycket diffus, varför Länsstyrelsen anser att all kunskapsuppbyggnad i detta avseende är angelägen (fig. 1).

Målsättning

Det främsta målet var att inventera av Länsstyrelsen specificerade strandnära områden vilka är särskilt hotade av exploatering. Det andra målet var att, via en förutsättningslös fältstudie, erhålla en preliminär bild av den äldre stenålderns materiella kultur och lämpliga topografiska lägen för lokalisering av boplatser vid sjöarna i Växjös närområde.

Metod

Vill man erhålla en bild av den äldre stenålderns bosättningsmönster är den gängse fältmetoden att ytinventera öppna och plöjda åkerytor där litiskt material exponeras. I Skåne och längs Västkusten har denna arbetsgång genererat en mer eller mindre heltäckande bild av stenålderns bebyggelse (Andersson m. fl. 1988, Tronde & Holmgren 1999). Erfarenheter från specialinventeringar i samband med E4-projektet, norra Skåne-södra Småland, visar dock att denna arbetsgång ej ger en korrekt bild av fornlämningsbeståndet i en skogsmiljö. Av denna anledning utfördes istället s.k. omlandsstudier av ytor som dels var besiktningsbara, dels kunde anses lämpliga för bosättning ut naturgeografisk synvinkel. Dessa fältstudier koncentrerades därför till närbelägna sjösystem, med sina kombinationer av attraktiv paleomiljö och möjligheten till exponerat fyndmaterial i strändernas erosionszoner. Utfallet av dessa inventeringar blev synnerligen stort. En veckas inventeringar resulterade i en helt ny bild av den äldre stenålderns bosättningsmönster i regionen (Karsten & Knarrström 1997).

Länsstyrelsen i Kronobergs län menar att denna kostnadseffektiva metod även borde vara tillämpbar för sjöarna i Växjös närområde. För föreliggande arbete avsattes 3 fältdagar och 2 rapportdagar.

Undersökningsområden

Länsstyrelsen anvisade fem områden (1-5) där ett högt exploateringsstryck kan befaras. När de anvisade områdena besiktigats, fokuserades den fortsatta inventeringen på, ur stenålderssynpunkt, lämpliga topografiska och besiktningsbara lokaler längs Helgasjöns stränder (lokaler 6-20, se fig. 1).

1. Sundet mellan Norra och Södra Bergundasjön.

Själva Sundet karakteriseras av omfattande markingrepp i samband med bro- och vägbyggnation. Vi kunde konstatera påförda massor av grus och sprängsten, vilket omöjliggjorde insamlandet av eventuellt litiskt material. Resterande del av området inventerades från norra Bergundasjöns södra del till Vallaviken i södra Bergundasjöns norra del. Strandzonen är sumpig och igenvuxen och ej besiktningsbar. Vårt intryck är att detta representerar en igenväxning i sen tid, en iakttagelse som förstärks av förekomsten av tydliga blockrika strandlinjer längs 165 m:s kurvan, längre inåt land. Dessa äldre strandlinjer några meter ovanför dagens vattennivå förefaller tämligen oförstörda och har god potential att hysa lämningar från äldre stenålder.

2. Öjaby

Inventeringsområdet i Öjaby sträcker sig från väg 25 i söder till Dragåsens södra spets. Stranden vid Öjaby karakteriseras av mycket omfattande markingrepp. Endast ett fåtal små "fickor" av ursprunglig strandtopografi finns kvar. Vid en sådan ficka, omedelbart norr om campingplatsens badstrand, påträffades i vattnet ett mindre kvartsitmaterial samt 2 möjliga kvartsplitter. Öjaby strand bör i förhistorisk tid ha utgjort ett synnerligen attraktivt boplatsoområde. Dragåsens stränder är branta, blockrika och därmed svårbesiktigade. Dessutom noterades omfattande markingrepp kring sommarstugor som ej är markerade på Gröna Kartan.

3. Sandsbro

Området sträcker sig från stugbebyggelsen vid Sandholm till stugorna söder om badplatsen. Badplatsen var röjd, och troligen har finare sand påförts. Inga opåverkade strandpartier finns kvar och enligt uppgift av sommarstugeägare har omfattande röjningar utförts långt ut i vattnet. Eventuella boplatslämningar får anses helt förstörda.

4. Evedal

Området sträcker sig från Evedals norra badplats till Långarör på andra sidan viken. Vid Evedals stränder konstaterades omfattande ingrepp med röjda stränder och betongpirar. I restrikt miljö fanns enstaka mindre urbergsformationer med ursprungliga marklager. En möjlig kvartskärna tillvaratogs intill kanotklubbens lokaler. Söder om Evedal finns en omfattande strandnära stugbebyggelse. Detta omöjliggjorde en systematisk inventering genom att stugägarna i så hög grad inhägnat sina tomter. Det generella intrycket är att strandlinjen intill bebyggelsen är förstörd. Den östra delen av viken söder om Långarör präglas av blockrika stränder avbrutna av små sandiga-grusiga stränder. Besiktningsförhållandena var på dessa sistnämnda lokaler optimala, men inget material kunde iakttas (platser markerade med kryss å fig. 1)

5. Hissö

Området sträcker sig från brofästet till viken nordväst om Appelö. Vid den absoluta sydspetsen av ön påträffades i vattenbrynet, ett mindre material bestående av kvartsit, kvarts och flinta. Sannolikt har materialet nederoderats från en boplats belägen på platån nedanför en markant kulle.

6. Hissö NÖ

Lokalen utgörs av en sandig liten vik med mycket goda besiktningsförhållanden. Ett kvartsitavfall tillvaratogs.

7. Hissö NV

Lokalen utgörs av en flack platå med liten sandig strandremsa. I den terrestriska delen påträffades ett litet material bestående av bearbetad kvartsit.

8. Harsön N

Lokalen är tidigare känd och noterad i fornminnesregistret (RAÄ 147). Lokalen utgörs av en sandig vik nedanför en svag sluttning och besiktningsförhållandena var optimala. Ett mindre material bestående av slagen kvartsit, kvarts och en liten bit kristianstadflinta tillvaratogs.

9. Ryttaaretorpet V

Mindre sandig vik nedanför svag sluttning. Optimala besiktningsförhållanden rådde och i vattenbrynet insamlades ett litet material bestående av kvarts, kvartsit och ett mesolitiskt flintspån.

10. Harsön

Lokalen är tidigare känd och noterad i fornminnesregistret (RAÄ 146) och på platsen har tidigare insamlats ett antal flintskrapor. Miljön utgörs av en svag förhöjning som förbinder Harsön med fastlandet, med tillhörande små sandiga-grusiga vikar. Vid denna inventering kunde, trots relativt goda besiktningsförhållanden, inget litiskt material noteras.

11. Karlslund V

Lokalen utgör en del av en långsträckt, sandig smal strandremsa nedanför en blockrik svag sluttning. Besiktningsförhållandena var optimala, dock påträffades inget litiskt material.

12. Svartö SV

Lokalen utgörs av en mindre, stenrik strand nedanför en svagt sluttande platå. Besiktningsförhållandena påverkades menligt av stormbyar och ansamlingar av växtrester och löv i strandbrynet. Inget material tillvaratogs.

13. Stockvikens badstrand

Lokalen utgörs av en ca 50 m lång, besiktningsbar sandig strandremsa nedanför en flack slutande plåtå. Trots blåsig väderlek var besiktningsförhållandena relativt goda. Dock kunde inget material iakttagas.

14. Rottneåns utlopp

Lokalen utgörs av en svag förhöjning strax norr om Rottneåns utlopp i Helgasjön. Platsen har med anledning av vägbyggnation nyligen blivit föremål för arkeologisk undersökning. Vid utgrävningen av ett gravfält från järnåldern påträffades även ett flintmaterial, vilket preliminärt daterats till mesolitikum (B. Kihlstedt muntligen). Besiktningsförhållandena var dåliga då stranden nedanför den tidigare boplatsen är brant, blockrik och vassbevuxen. Inget material kunde iakttagas.

15. Ekna Naturcamping

Lokalen utgörs av en långsträckt, grund sandstrand intill en flack plåtå. Vid inventeringstillfället rådde utmärkta besiktningsmöjligheter. Trots mycket omsorgsfull besiktning påträffades inget material, vare sig i vattnet eller i den terrestriska miljön. Också längre västerut på näsets sydspets (Söder om Strålegården) fanns flera små sandiga vikar. Inte heller här kunde något material registreras.

16. Kvarnvikens badstrand

Lokalen utgörs av en ca 20 m lång badstrand, belägen nedanför en mindre isälvsås. I vattenbrynet tillvaratogs ett mindre kvartsavslag.

17. Kvarnviken S

Ca 300 m söder om badstranden, på samma isälvsås, påträffades ett rikt slaget kvartsitmaterial (se fig. 2). Fynden anträffades inom en ca 30 m lång sträcka, på åsens rygg, i direkt anslutning till en befintlig stig. Ett kvartsitavslag påträffades även i vattenbrynet nedanför. Det råder ingen tvekan om att materialet härrör från mänskliga aktiviteter under stenåldern. Det kan dock i nuläget inte med säkerhet fastställas att materialet är avsatt på plats. Möjligheten finns att delar av stigen är anlagd och att ytterligare material påförts. Denna möjlighet bör utredas närmare.

18. Ålabäckens utlopp

Lokalen utgörs av små sandiga partier i en blockrik, stenig strandmiljö på ömse sidor om Ålabäckens utlopp. Besiktningsförhållandena var goda, men inget material kunde iakttagas.

19. Örfjordens badstrand

Lokalen utgörs av en flack sandig vik, i skyddat läge innanför en smal udde. Trots goda besiktningsmöjligheter påträffades inget material.

20. Nabbudden

Lokalen är strategiskt placerad på strandremsan mellan Helgasjön och Lillesjön. Stugbebyggelse, avspärningar och markingrepp i strandnära miljöer omöjliggjorde närmare besiktningar.

Resultat och utvärdering

Tidigare erfarenheter från likartade arbetsinsatser i motsvarande naturgeografiska miljöer är att sandiga strandbundna lokaler i skyddade lägen ofta genererar rikhaltiga mesolitiska material. Detta är det rådande förhållandet i såväl södra som norra Sverige. Av denna anledning finner vi det anmärkningsvärt att en riktad inventering, fokuserad enbart på miljöer som ur paleomiljösynpunkt och besiktningensbarhet kan anses optimala, inte givit ett mer omfattande material. Av avgörande betydelse är dock att främst Helgasjöns naturhistoriska utveckling inte är känd. Klimatologiska svängningar bör ha påverkat vattenstånden i förhistorisk tid (jfr Karsten & Knarrström 1998), och den nutida påverkan från avvattningskanaler och dämmen har inte utretts.

En ytterligare anledning till den rådande fyndfattigdomen och kunskapsluckan avseende äldre stenålder, har redan påtalats av Länsstyrelsen. Den minskade resurstilldelningen för fornminnesinventeringen har inneburit att större ytor skall täckas in på kortare tid. Resultatet blir att fornlämningar som inte syns ovan mark förblir oupptäckta. Framför allt drabbar detta den äldre stenålderns bosättningar.

En annan viktig faktor är sannolikt den antikvariska fokuseringen på flinta i södra Sverige. Nyare undersökningar av småländska och nordskånska boplatser har givit en mer nyanserad bild av den materiella kulturens beståndsdelar. Det är uppenbart att befolkningar i sydsvenska områden utan direkt tillgång till flinta, i högre grad förlitat sig på lokala spaltningbara mineraler och bergarter (Karsten & Knarrström 1997, 1998, Knarrström 1997). En intressant iakttagelse från detta fältarbete är att flintan tycks ha spelat en underordnad roll i råmaterialekonomin. På de få platser som genererat litiskt material utgör den lokala kvartsiten ett dominerande och återkommande inslag. Dessutom förekommer kombinationer av kvarts, kvartsit och flinta. Det sistnämnda förhållandet ger en tämligen komplex bild av hur den materiella kulturen gestaltat sig. Inte minst visas detta då både kristianstadflinta (förekomst i östra Skåne) och senonflinta (förekomst i västra Skåne) representeras i fyndmaterialen.

Det fyndmaterial som framkommit vid denna inventeringsomgång har givit en preliminär bild av den äldre stenålderns artefaktsammansättningar i området. Av särskilt intresse är det kvartsitmaterial som påträffades på plats 17 (se fig. 2). En närmare genomgång visar att materialet som till förstone ger intrycket av att enbart utgöra avfall, faktiskt kan ges en finare teknologisk indelning. Bland kärnorna utgör de bipolära enheterna det helt dominerande inslaget, vilka i utseende är direkt jämförbara med motsvarigheter i flinta. Trots den ensidiga förekomsten av bipolära kärnor utgör avslag från dessa ingen större fyndkategori, ett förhållande som också kunnat beläggas på flintförande boplatser i Skåne (Knarrström 1997). Förutom avslag med tydlig bulbus, förekommer även avspaltningar, där den tydliga intentionen varit att framställa

spån. En del kvartsiter uppvisar en eller flera facetter med moränpatinerad cortex, en indikation på att kvartsiten insamlats på plats. Sannolikt hyser den smala isälvsåsen naturliga depositioner av kvartsitnoduler och troligen utgör lokal 17 en insamlings- och fabriktionsplats.

Vad avser datering är det endast de spånliknande avspaltningarna som ger en möjlig kronologisk signal. Om fyndmaterialet tillhört den äldre delen av tidigmesolitikum, borde flinta helt dominerat. Detta gäller plats 17 såväl som de andra lokalerna. Av flera skäl ter sig en neolitisk datering osannolik. Tidigare kända neolitiska lokaler i området ligger indragna från vattenbrynet och de innehåller dessutom relativt stora mängder flinta, ofta med diagnostiska attribut. En preliminär bedömning blir därför att de nu framkomna strandbundna lokalerna längs Helgasjön utgör lämningar från den yngre delen av tidigmesolitikum till slutet av mellanmesolitisk tid.

Slutsatser

De av Länsstyrelsen angivna inventeringsområdena befanns generellt vara så kraftigt påverkade av markgrepp att eventuella stenåldersboplatser får anses vara mer eller mindre förstörda. Detta gäller särskilt stränderna kring Öjaby, Evedal och Sandsbro. Vi kan konstatera en hög grad av strandnära bebyggelse vilken uppenbarligen etablerats utan föregående antikvarisk kontroll. Detta förhållande gäller även allmänna fritidsområden i vattensystemets närmiljö, exempelvis fotbollsplaner, badstränder och parkeringsplatser.

Vidare antikvariska insatser behövs för att öka kunskapen. Som ett första steg, innan fortsatta arkeologiska arbeten, är det helt nödvändigt att genom kvartärgeologiska insatser, klargöra bl.a. Helgasjöns naturhistoriska utveckling. Dessutom bör miljöarkeologiska rekognosceringar integreras med det arkeologiska inventeringsarbetet (jfr. Lagerås 1998).

Referenser

- Andersson, S., Cullberg, C., Rex-Svensson, K. & Wigforss, J. 1988. Mängder av boplatser. I Andersson, S. m. fl (red). Fångstfolk för 8000 år sedan – om en grupp stenåldersboplatser i Göteborg. *Arkeologi i Västsverige* 3. Göteborg.
- Holmgren, P. & Tronde, B. 1999. Fornminnesinventeringen i det dolda kulturlandskapet. *Det dolda kulturlandskapet*. Riksantikvarieämbetet. I tryck.
- Karsten, P. & Knarrström, B. 1997. Norra Skåne – ett tidigmesolitiskt centra? *Ale* 1997:1
- 1998. Nya stenåldersfynd från norra Skåne – den första kvartsitboplatser. *Ale* 1998:1
- Knarrström, B. 1997. Neolitisk flintteknologi i ett skånskt randområde. I Karsten, P. (Red). *Carpe Scaniam. Axplock ur Skånes förflutna. Riksantikvarieämbetets Arkeologiska Undersökningar*. Skrifter nr 22. Lund.
- Lagerås, P. 1998. Arkeologisk förundersökning. Småland, Gårdsby och Söraby socknar, Växjö kommun. Väg 897, delen Sandbro-Stockekvarn. Miljöarkeologisk rekognoscering. *UV Syd Rapport* 1998:10.

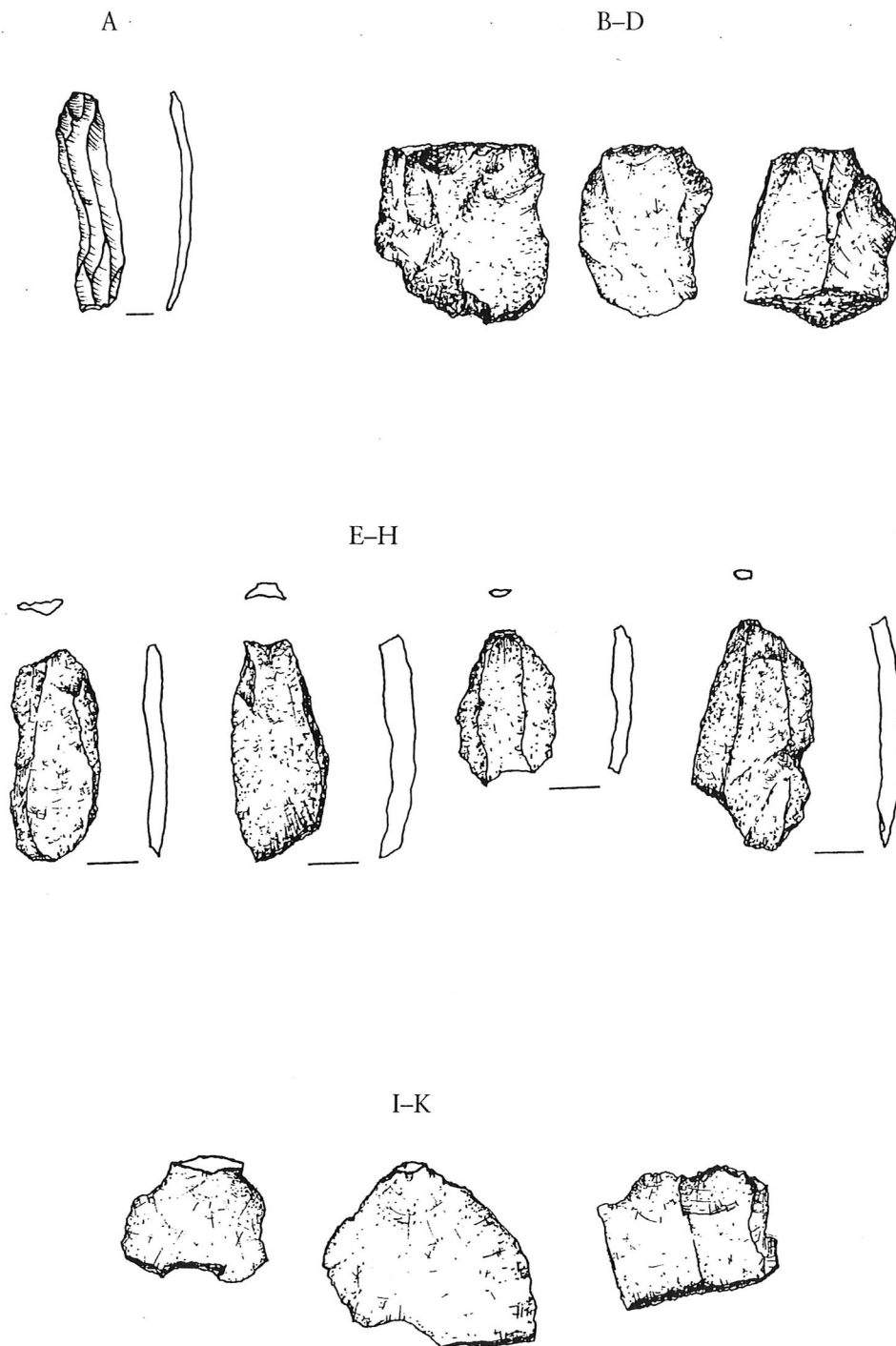

Fig. 2. A. Mesolitiskt flintspån från plats 9. B-K. Fynd från plats 17. B-D. Bipolära kvartsitkärnor. E-H. Spånfragment i kvartsit. I-K. Kvartsitavslog. Skala 2:3.

Fyndtabell

F.nr	Plats	Material	Vikt	Antal	Anmärkning
1	2	Kvartsit	28	10	Avfall
		Kvarts	3	2	Övrigt
2	4	Kvarts	18	1	Kärna?
3	5	Flinta	1	1	Avslag från bipolar kärna
		Kvartsit	16	1	Avslag
		Kvarts	3	2	Avslag
4	6	Kvartsit	16	1	Övrig
5	7	Kvartsit	7	3	Varav 1 avslag
6	8	Flinta	2	1	Övrig bränd Kristianstad-flinta
		Kvarts	2	2	Övrig
		Kvartsit	4	3	Övrig, varav 1 avslag
7	9	Flinta	2	1	Spån
		Kvarts	2	2	Avslag
		Kvartsit	11	2	Övrig
8	16	Kvarts	1	1	Avslag
9	17	Kvartsit	154	11	Kärnor bipolära
10	Dito	Dito	36	8	Spånfragment
11	Dito	Dito	136	19	Avslag
12	Dito	Dito	244	46	Övrig

Tekniska och administrativa uppgifter

Tidsperiod: 991011-991015

RAÄ dnr: 429-4850-1999

Länsstyrelsens ärendenr: 220-4420-99

Beslutsdatum 1999-09-02

Personal: Per Karsten & Bo Knarrström

Kontonr 1410240

Läge: Gröna Kartan 5E SO Växjö.

Renritningar: Bo Knarrström

Karta: Håkan Thorén

Fyndmaterialet överförs till Smålands Museum